

PAPER DETAILS

TITLE: SALIH BABA DIVANI'NDA LAFZÎ HADIS İKTİBASLARI

AUTHORS: Murat GÖKALP

PAGES: 105-124

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1705773>

SALİH BABA DİVANI'NDA LAFZÎ HADİS İKTİBASLARI

Murat GÖKALP*

Öz

Kutadgu Bilig, *Atabetü'l-Hakâyık* ve *Divân-ı Hikmet* misâli Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra ortaya konulan her dinî tasavvufî muhtevalı edebiyat mahsulü, içeriğinin zenginlik ve derinliğini, öncelikle iman ettiği dinin temel kaynaklarını kullanmak suretiyle elde etmiştir. Günümüze gelinceye kadar, bu hususiyet böyle devam etmiştir. *Divan* türü eserler, bunun en göz alıcı örnekleriyle doludur. Salih Baba (1846 - 1906-1907), dinî tasavvufî Türk edebiyatına kazandırdığı *Divan*'ıyla alanın mümtaz şahsiyetleri arasında yerini almıştır. *Divan*'ının kerâmeten zuhura geldiğini de ifade etmek gerekir. Eserinde şairin, diğer divan şairleri gibi, dinin temel kaynağını teşkil eden Kur'ân-ı Kerim âyetlerini ve hadis-i şerifleri ya iktibas ya da telmih yoluyla kullanmış olduğu görülmektedir. Lafzî iktibas yoluyla kullandığı hadislerin, tasavvufî eserlerde hadis olarak meşhur olmalarıyla birlikte, geneli itibarıyla hadis ilminin tenkid kriterleri cephesinden problem arzettikleri müşahede edilmektedir. Nitekim tenkid maksadıyla ya çok zayıf ya da mevzû/uydurma rivayetleri kaydeden eserlerde bu hadislerle/sözlere yer verilmesi, bu gerçeğin de bir ifadesidir.

Anahtar Kelimeler: Salih Baba, Divan, İktibas, Telmih, Tasavvufî Hadisler.

The Literal Hadith Citations in the Divan of Salih Baba

Abstract

Kutadgu Bilig, *Atabetu'l-Hakâyık* and *Divân-ı Hikmet* gained their basic sources by using the principles of the religion with its substantiality and profoundness after the Turks accepted Islam with every kind of religious sufic literature. This peculiarity has lasted up to now. Works such as *Divan* are full of attractive examples of this. Salih Baba (1846 - 1906-7) is among the most distinguished characters with his *Divan* that he presented to the Turkish religious sufic literature. It is possible to express that the *Divan* he appeared with a miracle. Like the other divan poetry, the poet used the Koran and verses of the Koran that consist the basic sources of the religion in his works with the way of either quotation or reference. Although the hadiths that he used with the way of reference became popular in sufic works as the hadiths, they were observed to cause problems in the

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muratgokalp@gmail.com

perspectives of the hadith science disapprobation criterions. This is the reality itself that he gave place to hadiths and make-up rumours in his works with the purpose of criticism.

Keywords: Salih Baba, Divan, Quotation, Reference, the Sufic Hadiths.

Giriş

Türklerin İslâmiyeti kabul edişleri akabinde duygu, düşünce ve yaşayışlarını sanat zevki ve estetik unsurları kullanarak verdikleri ilk edebî mahsullerin tabîi olarak İslâm dininin temel değerleriyle mezceldiği görülür. *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakâyık* ve *Divân-ı Hikmet* bunun en bariz örneğini teşkil eder.¹

Moğol İstilâsıyla birlikte Orta Asya'dan Anadolu topraklarına kitleler halinde göçler gerçekleşmiş olup, bu göçmen gruplar arasında kendilerine "Alp Erenler" de denilen "kolonizatör Türk dervişleri" de bulunmaktadır. Milâdî XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya yayılmaya başlayan Türkmen kabileleri içerisindeki tasavvuf müntesipleri, kimi merkezî yerlerde tekkelerini de kurmaya ve halkı irşada başlamışlardır.² "Büyük merkezlerde Farsça bilen şehir halkına aynı dille hitap eden eserler yanında, tasavvuf fikriyatını halk tabakalarına yaymak şevkiyle yazılan dinî ve tasavvufî eserler de Oğuz Türkçesi edebiyat ve yazı dili hüviyetiyle kendini göstermeye başlar. Böylece XII. yüzyılın ilk yarısı içinde, doğrudan doğruya Farsça bilmeyen bir kitleyi irşad gayesini güden Türkçe dinî-tasavvufî bir edebiyatın doğuşuna şahit olunur."³

İslâm'ın içinden neş'et eden tasavvuf düşüncesinin farklı meşreplere hitap eden tarikat yapılanması, her tarikatın kendisini usûl ve erkânı açısından ifade edebilmesinin de gerekliliğini gündeme taşımıştır. Sözlü aktarımlar bir yana, "tarikat mensupları, kendi görüşlerini geniş halk kitlelerine yayabilmek için mümkün olduğu nisbette sâde bir dille halk edebiyatı an'anelerine uygun eserler yazmışlardır. Her tarikatın edebî mahsulleri, kendilerine mahsus erkân ve âdâbı, kendi velilerinin menkıbelerini terennüm ederken tasavvufî yaşayışı memleketin bütün kesimlerinde daha kolay kabul görmesine zemin hazırladığı"⁴ da söylenebilir.

Dinî tasavvufî Türk edebiyatında, başlangıçta kaynağı itibarıyla Arap ve Fars dili ve kültürünün hâkim olmasına mukabil, Anadolu'ya geçişin ardından zaman içerisinde Türk dili ve kültürüyle beslenerek millî zevk ve estetiğin tezahürü görülür. XIII. asırdan başlayarak bugün de dinî ve ahlâkî prensiplerin

¹ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, 2009, s. 507.

² Azmi Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 1, (1995), s. 70.

³ Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", s. 70.

⁴ Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", s. 71.

yanı sıra birlik ve beraberliği ihtiva eden konuları işlemek suretiyle hayatîyetini devam ettiren bu edebiyat, ahsen-i takvîm üzere yaratılmış insana kul olma şuurunu kazandırarak “şeriat, tarikat, hakikat ve marifet” seyrinde “tebşîr ve tenzîr” bağlamında nasihatdâr olmak vazifesini deruhte etmektedir.

Hiç şüphesiz dinî tasavvufî Türk edebiyatı, dinî ve tasavvufî değerlerin aktarımında öncelikle İslâm dininin Kur’an-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerden müteşekkil temel kaynaklarını referans almış, bunu müteakiben, yaşanan coğrafyanın millî kültürüne de - dinin öngördüğü meşru sınırlar içerisinde olmak kaydıyla - yer vermekten çekinmemiştir. Efsane ve destanlar, kelâm-ı kibârlar, menkıbeler ve hatta “İslâmî kimlik giydirilmiş” mitolojik unsurları bu cümleden sayılabilir.⁵

Salih Baba (1846-1906-7) da, bu edebiyatın XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başları arasında temsilciliğini yapan mümtaz şahsiyetlerinden biridir. *Divan*’ında yer alan ilahî aşk terennümleri bugün dahi kaside ve gazel formunda tarikat sohbetlerinde ve hatmelerde (toplu halde yapılan zikir meclislerinde) gönülleri aşka davete devam etmektedir. O halde öncelikle Salih Baba’yı bir tanıyalım.

1. Salih Baba: Aşka Varmış Sâlik

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Salih Baba’nın hayatına dair etraflıca bilgi edinebilmek, bu konudaki bilgi ve belge eksikliği nedeniyle maalesef mümkün değildir. Hakkında yazılanların temel kaynağının Fehmi Kuyumcu’nun kaleme aldığı *Salih Baba Divanı (Râbita-i Nakşi Hayalî)*⁶ isimli eser olduğunu belirtmek lazım. Diğer yazılanlarda⁷ küçük nüanslar bulunsa da, bu gerçek yine de değişmemektedir.

Doğuştan bir kolu çolak ve bir ayağı kısa olarak Erzincan’da dünyaya gelen Salih Baba, doğum tarihinin (rûmî) 1263/1846 olduğunu *Divan*’ında kendisi şöylece dile getirir:

Salihem usandım dâr-ı fenâdan
Bir an kurtulmadım renc-i anâdan
Bin iki yüz altmış üçte me’vâdan
Bir beşer sûretli hâne gelmişem⁸

⁵ Zülfi Güler, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*, Malatya 2006, s. 11.; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, s. 57 vd.

⁶ Fehmi Kuyumcu, *Salih Baba Divanı (Râbita-i Nakşi Hayalî)*, Gaye Matbaası, Ankara 1979

⁷ Nurettin Albayrak, “Bir Tasavvuf Şairi Olarak Tüfekçizade Salih Baba”, *Mavera Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl: 9, Cilt: 9, Sayı: 109, (Ocak 1986), s. 8-10.

⁸ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 188.

Babası Mustafa Efendi, annesi Atike Hanım'dır. Ailesinin çilingirlik ile uğraşması ve bu işyerinde tüfek tamiri de yapmaları sebebiyle "Tüfekçizâde" lakabıyla anılır olmuştur. İmamlık vazifesini de deruhte eden babası vasıtasıyla ilk dinî bilgilerini tahsil etmiştir. Eğitim süreciyle ilgili olarak sonraki yılları hakkında bilgimiz maalesef yoktur. Bununla birlikte,

Ümmiyem ben zerre denli ilme yoktur tâkatim

Gâh olur ilm ile bî-pâyân oluram kime ne⁹

dizelerinde kendisinin ümmî olduğunu ifade etmiştir. Yakınları tarafından onun okur-yazar olduğu da nakledilmektedir.¹⁰ Hatta kendisini "ümmî" olarak vasfetmesinin, dinî-tasavvufî gelenekte tevazu ve aczi ifade bağlamında Yunus Emre'den beri süregelen bir geleneğin tezahürü olarak da görülmesinin mümkün olduğu ifade edilmektedir.¹¹

Salih Baba'nın Nakşî-Hâlidî kolu meşayihından Kırtıloğlu Tekkesi Şeyhi Muhammed Sâmi el-Erzincânî (1847-1912) Hazretleri'ne intisabı ve *Divan*'ın zuhura gelişiyile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla iki anlatım söz konusudur. Bunlardan birini Fehmi Kuyumcu, diğerini ise Nurettin Albayrak nakletmektedir.

Fehmi Kuyumcu, Şeyh Seyyid Abdurrahim Reyhan (1930-1998) Hazretleri'nin, "Paşamdan böyle işittik" diyerek Dede Paşa (1879-1973) Hazretleri'nden naklini şu şekilde eserine dercetmiştir ki, biz de aynen aktarıyoruz:

"Pîri Sami Hazretleri'nin tebliğe çıkışlarında ve ekseri sohbetlerinde huzurundan eksik etmediği, zaman ve zemine münasip düşen, sohbet tazelenmesine vesile olan beyitleri o anda ve yerli yerinde söylemede büyük maharet gösteren Müezzin Salih veya bir gözü arızalı olduğundan halkın Kör Salih dediği bir müridi vardı. Bu zat ara sıra, demkeşlik yapar, Ermeni meyhanelerinde içki içer, dergâha dönüşünde de, şeyhine görünmemek için köşe bucağa gizlenirdi. Böyle bir içki âlemi sonunda, geldiği dergâhın sohbethânesine giremeyip mahcup ve ezik bir halde sofadan:

"Kuleden, kuleden, sesin aldım kuleden,

O senin kaşın gözün beni sana kul eden"

beyitlerini okuyunca Pîri Sami Hazretleri:

- "Gel Salih, senin her aybın hünerdir" buyurmuş ve bu hitap üzerine iç âleminde bir değişiklik olmuş ve bundan sonra asla içki içmemiştir.

⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 241.

¹⁰ Albayrak, "Tüfekçizade Salih Baba", s. 9.

¹¹ Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, s. 747.

Nota ve mûsiki usullerine vâkıf olarak acaip bir tesirli sesle sohbet zeminine göre beyit söyleyen bu Müezzîn Salih ile çekingen, ümmî, içine kapalı bir çilingir ustası olan Salih, aynı mahalle sakini olarak birbirlerine hâl hatır sorar, arkadaşlık ederlerdi. Bir gün aralarında konuşurken:

- Bir gün sen bizim şeyhin sohbetine gel, bir gün de ben senin şeyhinin sohbetine geleyim, hangisinin sohbetinden lezzet alır, içimizde ısınma olursa ikimiz de o şeyhin tarikatına girelim diyen Müezzîn Salih'in teklifi üzerine şeriatısız hallere saptığından battal olmuş bir tarikata dâhil olan ve bu yüzden manen gıdalanamayan Salih Usta, Kırtıloğlu dergâhında bir gün sohbet dinlemiş. İkinci günü kendi şeyhinin sohbetinde bulunacakları yerde yeniden Piri Sami Hazretleri'nin sohbetinde bulunmuşlar. Asıl maya ve cevheri şeriata bağlılık olan hâlis tarikatın yüksek nimet ve tasarrufunu taşıyan bu ulu şeyhin tuzağına gönüllü olarak yakalanan Salih Usta da böylece bir daha eski tarikatına dönmemiş, zahirde bağ gibi görünen çürük alâkasından ayrılp kopmaz ve eskimez bağlarla yeni şeyhine bağlanmıştı.

Bu şekilde Kırtıloğlu dergâhına intisap eden Salih Usta, sessiz, mahcup ve bilgisiz bir kimse olarak sohbethanenin arka taraflarında köşe bucak gizlenir, kimse ile temas etmeye çekinir bir vaziyette, kendi hâlinde oturur, gölge misali gelir ve giderdi.

Salih Usta için biteviye hareketsiz geçen günlerin birinde, Yunus Emre, Niyazi Mısrî ve Kuddûsî Baba gibi büyüklerin hikmetli şiirlerinden beyit ve kıt'aların okunmakta olduğu sohbethanede Aktar Hacı İbrahim Ağa:

- Efendim, bizim kolun büyüklerinde de şairler olsaydı da onların şiirlerini okuyup kendi usûl ve âdâbımızın safası ile feyizyâb olsaydık... Siz de bir şeyler yazsaydınız, deyince, Piri Sami Hazretleri:

- Oğlum, bu bir himmet ve zuhurat işidir. Şiiri bizim Salih bile söyler, buyurarak, eli ile de arka taraflarda gizlenecek yer arayan Salih Usta'ya işaret edince, Salih'in derûnu bilip duymadığı acaip bir varidât ile dolarak hemen o anda irticalen şiir söylemeye başlamış ve yine o anda (fenâ)ya kavuşmuştur. Bu varidâtı, vehbî hâl ve ilimle söylediği şiirleri, Piri Sami Hazretleri'nin:

- Yeter Salih, demesine kadar devam edip tamamlanmış ve bu emirden sonra da –başladığı gibi- kesilmiştir."¹²

Nurettin Albayrak'ın naklinde ise, Salih Baba'nın tarikata intisap hâdisesi tamamen farklı olup, şiir söylemeye başlaması olayı ise benzerdir. Buna göre;

"Salih Baba da bir gün dükkânında otururken Erzincan'ın tanınmış ulema ve meşayihinden Kırtıloğlu Tekkesi Şeyhi Muhammed Sami Hazretleri çıkagelir. Salih, saygıyla yerinden kalkarak Efendi'ye yer gösterir. Bir zaman sohbetten

¹² Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 31-33.

sonra Şeyh Efendi kalkacağını belli eder. Bu sırada tezgâhta bulunan ham demirlerden birini eline alarak: "Evladım, şundan bizim tekkeye bir bıçak yap." der. Salih Usta sıkılarak, utanarak bu ham demirin bıçak olamayacağını ifade eder. Efendi Hazretleri: "Evladım siz yapınız, o olur." diyerek dükkândan ayrılır. Salih Usta, demiri ocağa sürer ve dövmeğe başlar. Bu ham demirin çelikten daha güzel dövüldüğünü görünce hayrette kalır, işin aslını çözer gibi olarak caneviden vurulmuşa döner. Hemen Kırtıloğlu Tekkesi'ne koşarak Efendi Hazretleri'nin eline kapanarak intisap eder. Kendisi tarafından bu "tevbe" olayı şöyle ifade edilir:

Mâsivâdan ref'eyleyip gönlümü
Cemâline müştak ettin aynimi
Evlâd-u ıyâlden kesüp meylim
Düşürdün bir aceb sevdaya bizi¹³

Şeyh Muhammed Sami Hazretleri'ne intisabından sonra, Salih Baba tekkenin sessiz bir müridi olur. Bir gün tekkede bazı şairlerden ve şiirlerinden sitayişle bahsedilirken Efendi'nin "İşte bizim Salih, bunlardan daha güzelini söyler" demesi üzerine Salih'in gönlü coşar, dili çözülür. Artık Salih'in şiirleri tekkede bütün müritler arasında dilden dile dolaşmaya başlar.¹⁴

Şair 1906 veya 1907 tarihinde Erzincan'da vefat etmiştir. Kırtıloğlu Tekkesi yanındaki Ak Mezarlık'taki ebedî istirahatgâhında sırlanmıştır.

2. Salih Baba Divanı: Âşgîn Sadrının Satırda Tecellîsi

Nakşî-Hâlidî tarikatına müntesip "ümmî, âşık ve sadık"¹⁵ Salih Baba'nın tarikata intisap hâdisesi ve *Divan*'ın zuhuratı ile ilgili aktarımlara yukarıda değindik. Böylesi bir eserin vücuda gelmesinde Salih Baba'nın "*ümmî*" oluşunun âdetâ imkân dışı görülmesini, dolayısıyla da okur-yazarlığının öne çıkarılmak istenmesini ve hatta buradaki şiirsel ifadelerin ancak bir tahsil sürecinin neticesi olarak değerlendirilmesini, tasavvuf usûl ve âdâbı çerçevesinde himmet, keramet ve zuhurât gibi kavramların yeterince dikkate alınmamasından ileri geldiğini düşünüyoruz.

Nitekim Güzel, Salih Baba'nın "*ümmîliği*" ile bu *Divan*'ı telifini zihninde cem etmekte güçlük çekeceklerin olabileceğini muhtemelen dikkate alarak, meseleyi şöyle vuzuha kavuşturmayı tercih etmiştir:

"Şairimiz, şiirlerinde her ne kadar ümmî olduğunu söylerse de bu düşünce, *dinî tasavvufî* Türk edebiyatında Yûnus'tan beri süregelen bir geleneğin

¹³ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 261.

¹⁴ Albayrak, "Tüfekçizade Salih Baba", s. 8.-9.

¹⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 31.

neticesi olsa gerektir. Zira şiirlerindeki ifadeler onun tahsil gördüğünü ispatlayacak vesika niteliğindedir.

Salih Baba, bir mutasavvıftır. Dinî Tasavvufî Edebiyatımızın tabii bir neticesi olarak o, bir yanıla Klasik Edebiyata, diğer yanıla da Halk Edebiyatına dayanan çift kanatlı bir edebî zevke sahiptir. Bu sebeple şiirlerinde hem hece, hem de aruzu görmek mümkündür. Her iki edebî zevki de şiirlerine başarıyla yansıtmıştır. Şiirlerinde sanat endişesi olmamakla beraber, edebî sanatları başarıyla kullanmıştır.¹⁶

Tasavvufun kendi usûl ve değerleri bağlamında, bu eserin vücuda gelmesinde "tahsil, nota, musiki ve edebî sanat bilgisi" gibi hususları "olmazsa olmaz" olarak kabul etmek mümkün değildir. Zira Dede Paşa Hazretleri'nin de açıkça ifade buyurdıkları üzere, "Bu şiirler zuhurattır, hâl kelimidir, söyledendir söyleden sırrı ile söylenmiştir."¹⁷ Dolayısıyla da Piri Sami Hazretleri'nin Salih Baba'ya kerâmeten himmet buyurmalarıyla insanların hâl ve mânâ zevkleri nispetinde anlayabilecekleri şekilde tarikat âdâb ve erkânına dair zuhura çıkmışlardır. Ney ve neyzen teşbihiyle söylemek gerekirse; ney, Salih Baba; neyzen ise Piri Sami Hazretleri'dir. Dolayısıyla Güzel'in yukarıda bahsi geçen kanaatlerine katılmadığımızı ifade etmeliyiz.

"Hâl"ın lisan kalıplarıyla ifadeye bürünmüş şekli olarak *Divan*'da, "seksen dört gazel, on beş kaside, dokuz murabba, on altı muhammes, iki müseddes, bir müstezad, mesnevi kafiye düzeniyle yazılmış dört manzume, yirmi altı koşma, beş dizeden oluşan bentler ve hece vezniyle altı manzume de bulunmaktadır."¹⁸ Görüldüğü üzere Salih Baba, dinî konular ile tasavvufî usûl ve âdâbı farklı nazım şekilleri ile hem aruz ve hem de hece veznini kullanarak işlemiştir. İşlenen konuların muhtevası dikkate alınırsa, bunlarda "İslam kültür ve medeniyeti tesiri altında inkişaf etmiş, bu kültür ve medeniyet havzasının değerlerine bağlı"¹⁹ kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hiç şüphe yok ki, bu tarz değerlerle vücuda getirilen edebî eserler genel manada yaşanan "dönemin duygu, düşünce ve hayallerini yansıtmakla kalmamış; aynı zamanda bu devrin sosyal, siyasî ve kültürel özelliklerini, zevklerini, algılarını, inançlarını ve sanat telakkisini de bünyesine dâhil etmiştir. Dolayısıyla edebî bir eserin muhtevasına bakıldığında

¹⁶ Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, s. 747.

¹⁷ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 31.

¹⁸ Ahmet Doğan, "Sâlih Baba", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 37.; Ayrıca bkz. Ahmet Doğan, *Sâlih Baba Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1988, s. 11-25.

¹⁹ Ömer Kara, *Dîvân Edebiyatının Dinî Kaynakları (Fuzûlî'nin Tevhid'i ve Neşâtî'nin Hilve-i Enbiyâ'sı)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2016, s. 27.

bu muhtevaya kaynaklık edecek pek çok unsurun varlığı da kaçınılmaz olacaktır.”²⁰

Bu cümleden hareketle diyebiliriz ki, Salih Baba da, diğer nâsir ve nâzımlar misali *Divan*’ında bu dinî muhtevaya sahip kaynaklardan istifade etmiştir. Bu dinî kaynaklardan şüphesiz akla ilk gelen Kur’ân-ı Kerîm’dir. Nitekim Salih Baba’nın da bu tarz iktibaslara *Divan*’ında yer verdiğini görüyoruz. Aşağıda bunlardan üçünü kaydedeceğiz, ki bu kadarı da yeterli fikir verecektir.

“**Ve in min şey’in illâ**”²¹dan meğer kim olmadın âgâh
Kuru davâ ile kaldın çürüttün ömrü vaveylâ

Ümmü’l-ervâh olduğıyçün z’atını setr eyledi
Hem “**Kulirrûhu min emr-i Rabbî**”²² geldi kâfiyâ

Cânâ cânân cân dahi cânâna kavuşmak diler
Arada var “**berzahun lâyeğyânî**”²³ el-meded

Ardından ise hadis-i şerifler gelir. Bunlara ilaveten, isrâiliyyattan istifade edildiğini de gözardı etmeksizin Peygamber kıssaları ve mucizeleri, menâkıb-ı evliyâ ve mitoloji, tarihî şahsiyet ve efsaneler, devrin sosyo-kültürel ve siyasî günlük hâdiseleri de imkân nispetinde bu tarz eserlere kaynaklık teşkil edebilir.²⁴

Biz ise sadece *Salih Baba Divanı*’ndaki lafzî hadislerin iktibasını tespit ile iktifa edeceğiz.

3. Salih Baba Divanı’nda Lafzî Hadis İktibası

Malum olduğu üzere, nazım ve nesir türü eserlerde dinî muhtevalı kaynaklardan iki şekilde istifade olunmaktadır: Ya iktibâsen veyahut da telmihen.

İktibas yoluyla kaynaklardan faydalanmanın farklı usulleri zikredilmişse de, anlaşılabilirliği bakımından biz, lafzen ve meâlen/mânâ yollu iktibası kısaca tarif ile yetineceğiz.

“Arap belâgatine bağlı olarak İran ve Türk edebiyatlarına intikal eden iktibas sözlükte “İlim almak, öğrenmek, alıntı yapmak, ateş yakmak üzere bir yerden kor almak”²⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Günümüzde Türk Dil Kurumu tarafından iktibas kavramının karşılığı olarak “alıntı” kelimesi kullanılmaktadır. Terim olarak ise, “Başkasına ait bir ifadeyi kısmen veya tamamen söz içinde

²⁰ Kara, *Dîvân Edebiyatının Dinî Kaynakları*, s. 27.

²¹ İsrâ, 17/44.; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 48.

²² İsrâ, 17/85.; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 50.

²³ Rahmân, 55/20.; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 80.

²⁴ Kara, *Dîvân Edebiyatının Dinî Kaynakları*, s. 27-28.

²⁵ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi, Birinci Baskı, İstanbul, 2016, s. 27.

kullanmaya"²⁶ denildiği gibi, "Bir şair veya nâsirin ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek maksadıyla âyet veya hadislerden bir kısmını alması"²⁷ şeklinde de tanımlanmıştır.

Lafzî İktibas: Âyet veya hadisin metninden bir parça alınmak suretiyle yapılan iktibastır.

Meâlen/Mânâ Yollu İktibas ise, âyet veya hadisin lafzı yerine anlamının dikkate alınarak şiir ya da nesirde iktibas edilmesidir.²⁸

Telmih ise, "manzum veya mensur bir metinde âyet ve hadislerle, çeşitli olaylara, kıssalara, vecize, atasözü vb. kalıplaşmış ibarelere gönderme yapma"²⁹, sözün seyrinde uzun uzun söylenemeyen bir şeyi îmâ yollu anlatma sanatıdır.³⁰

Buna göre, lafzî iktibasın tarifi dikkate alınarak *Salih Baba Divanı*'nda şu hadisler tespit edilebilmiştir:

3.1. Ümmetî:

وعن عبد الله بن عمرو بن العاص، رضي الله عنهما، أن النبي صلى الله عليه وسلم تلا قول الله عز وجل في إبراهيم: { رَبِّ إِنِّي أَضِلُّنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي } [إبراهيم: 36] ، وَقَالَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ : { إِنِّي تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنِّي تَغْفِرُهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ } [المائدة: 118] ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ "اللَّهُمَّ أُمَّتِي أُمَّتِي" وَبَكَى، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا جَبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ، فَسَلِّ مَا يُبْكِيهِ؟ "فَأَتَاهُ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا قَالَ: وَهُوَ أَعْلَمُ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَا جَبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ فَقُلْ: إِنَّا سَتُرَضِّيكَ فِي أُمَّتِكَ وَلَا نَسُوؤُكَ."³¹

Abdullah İbn Amr İbni'l-Âs (r.a)'dan: "Peygamber (a.s) Azîz ve Celîl olan Allah'ın İbrahim hakkındaki: "*Rabbim! Çünkü onlar insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar. Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, hakikat sen çok mağfiret edici, çok merhamet kılıcısın*" (İbrahim: 36) kavlini ve bir de İsa (a.s)'ın: "*Eğer kendilerine azab edersen şüphe yok ki, onlar senin kullarıdır. Eğer onlara mağfiret buyurursan mutlak gâlib, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da hakikaten Sensin Sen*" (Mâide: 118) kavlini okudu da ardından iki elini kaldırıp: "*Ey Allah'ım! Ümmetim, Ümmetim!*" dedi ve ağladı.

Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah:

²⁶ Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177.

²⁷ Keleş, *Âyet ve Hadis İktibasları*, s. 27.

²⁸ Bkz. Keleş, *Âyet ve Hadis İktibasları*, s. 30-31.

²⁹ Mustafa Uzun, "Telmih", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XL, İstanbul, 2011, s. 408.

³⁰ Bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Dokuzuncu Baskı, İstanbul, 2002, s. 460. Güler, *Peygamber Hikâyelerine Telmihler*, s. 13-14.

³¹ Müslim, *Sahîhu Müslim* (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Çağrı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1992, *Kitâbu'l-İmân*, 346. (I/191.); Müslim, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, (trc. Mehmed Sofuoğlu), I-VIII, İrfan Yayınevi, İstanbul 2003, *Kitâbu'l-İmân*, 346., c. I, s. 290-291.

"Ey Cibrîl! buyurdu, Muhammed'e git, Rabbin en iyi bilendir. Binaenaleyh seni ağlatan nedir? diye sor!... Bunun üzerine Cibrîl (a.s) ona geldi ve kendisine sordu. Rasûlullah (s.a.v.) da Cibrîl'e:

"Allah'ın her şeyi en iyi bilir halde olduğunu" haber verdi. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: "Ey Cibrîl! Muhammed'e git ve şunu söyle: Biz seni ümmetin hakkında muhakkak razı edeceğiz ve seni (gamlandırarak bir) kemlik yapmayız."

Müslim'in Buhari'den infirâd ile *Sahîh*'ine aldığı hadislerdendir. Sahih olduğu belirlenmiş hadislerin (merâtibu's-sahih) üçüncü derecesinde yer almaktadır.³²

"Âlemlere rahmet olarak"³³ gönderildiği ferman buyurulan Allah Rasûlü'nün merhamette zirve şahsiyet olduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Salih Baba, biraz da kul olmak itibarıyla acziyetinin ve buna bağlı olarak sırtında taşıdığı günah küfesinin ağırlığı altında ezilerek mahcubiyete bürünmüş ve Rahmet Elçisi'nin "ümmetim!" dedikleri arasında olabilme ümidiyle merhametine sığınmıştır. *Divan*'ının daha başlangıcında hamdele ve salvelenin hemen akabinde kulluk şuuruyla kibir değil tevazu elbisesini giyer ve âdeta hata ve kusur işleyebileceğini itiraf eder.

Bed' olunsun besmeleyle hamdeleyle evsatı

Salavatullah hatm olunsun bula canlar izzeti

Çok salât ile selam olsun Resulü Ahmed'e

Bu kadar isyan ile bizlere demiş **ümmeti**³⁴

3.2. Küntü Kenz:

كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَعَرَفْتُهُمْ بِفَعْرِفُونِي

"Ben, bilinmeyen gizli bir hazine idim. Bilinmemi sevdim de halkı yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar."³⁵

Divan'da *küntü kenzen*, *kenz-i mahfî*, *kenz-i hafî* ve *fe Ahbebtü* lafızlarıyla iktibas olunan kudsî hadis formundaki bu rivayet, münekkid hadis âlimleri tarafından mevzu olarak³⁶ nitelendirilmekle birlikte, mutasavvıf şair ve yazarlarca

³² Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, el-Matbaatü'l-Cemâliyye, Birinci Baskı, Mısır, 1910, s. 119.

³³ Enbiya, 21/107.

³⁴ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 43.

³⁵ Bkz. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri (Tesbît ve Tahrîc)*, Damla Yayınları, İstanbul, 2008, s. 181.

³⁶ Bkz. Zerkeşî, *et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehra*, thk. Musta Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1986, s. 136.; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbârî'l-Mevzû'a*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, el-Kütübü'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut, 1986, s. 269, no. 353.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs ammâ*

sıklıkla kullanılagelmiştir. Tasavvuf ehlince "İlahi aşk"ın kaynağı olarak değerlendirilen bu kelâm, varlığının yaratılışının da temel sâikini belirlemektedir. Ki o da, Allah'ın kendi zatına duyduğu sevgidir.³⁷

Salih Baba da yaklaşık yirmi yerde farklı lafızların iktibasıyla bu kelâma atıfta bulunmuştur.

Bilindi "**küntü kenz**" sırrı açıldı perde-i zulmet
Görürem bu cihân halkı kimi Mecnûn kimi Leylâ³⁸

Hem "**Fe ahbebtü**" anın şanında buyurdu Ahad
"Ahsen-i Takvîm" habibim dedi "sensin" Kibriyâ³⁹

3.3. Evvelü mâ Halekallâhu Rûhî / 3.4. Evvelü mâ Halekallâhu lî Akl 3.5. Evvelü mâ Halekallâhu Levh el-Kalem

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي

"Allah'ın ilk yarattığı şey ruhumdur."⁴⁰

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ

"Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır."⁴¹

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمُ

"Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir."⁴²

Yıldırım'ın da haklı olarak ifade ettiği üzere, "tarih boyunca yaratılış fenomeni, insanların zihinlerini meşgul eden bir mesele olmuştur. Bundan dolayıdır ki, gerek toplumların kutsal metin ve değerlendirmelerinde, gerekse birçok düşünürün geliştirdiği sistem ve doktrinlerinde, âlemin ve dünyanın yaratılışı ve orijiniyle ilgili bazı görüşler ve farklı yaklaşımlar bulunmaktadır."⁴³ Zira konu metafizik boyutla alâkalı olup, "metafizik konular tabiatı gereği sonuna

İştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsinetî'n-Nâs, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1997, II/121, no. 2014.

³⁷ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları, Birinci Baskı, Konya, 2001, s. 269.; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2000, s. 98-99.

³⁸ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 48.

³⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 50.

⁴⁰ Mâzenderânî, Mevlâ Muhammed Salih, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, thk. Seyyid Ali Âşûr, I-XII, İkinci Baskı, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 2008, XII/12.

⁴¹ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 154, no. 107.

⁴² Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 154, no. 107.

⁴³ Ahmet Yıldırım, "İlk Yaratılan Varlık Bağlamında Hadislerde Yaratılış Problemi", *Tabula Rasa*, Yıl. 3, Sayı. 8, (2003), s. 163.

kadar çözülemez nitelik arz etmektedir.”⁴⁴ İlk yaratılan varlığın ne olduğu hususundaki asırlar boyunca devam edegelen geniş ihtilâfın şekillenmesinde elbette kaynaklarımızda kayıtlı bazı rivayetlerin rolü âşikârdır, inkâra mahal yoktur.⁴⁵ Bununla birlikte bu hususta gelen rivayetlerin geneli dikkate alındığında, hadis tenkid kriterleri bağlamında bunların Hazreti Peygamber’e nispetlerinin sorunlu olduğu, dolayısıyla da mevzû’ât türü eserlerde kayıtlı oldukları görülecektir.⁴⁶

“Evvelü mâ halakallâhu rûhî” dedi Resûl

Hem sahih ahbarla buyurdu hadis-i kudsiyâ⁴⁷

Akl-ı evveldir Muhammed Akl-ı Küllün mazharı

“Evvelü mâ halakallâhu lî Akl” sâhib hayâ⁴⁸

Hem buyurdu **“Evvelü mâ Halakallâhu Levh el-kalem”**

Sûre-i “Nûn ve’l-kalem”den anlayıp kıl fehmiyâ⁴⁹

3.6. Lâ Nebiyye Ba’dî:

كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسْوِسُهُمُ الْآنبيَاءُ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ وَإِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي ...

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “... İsrâiloğulları zamanında onları Peygamberler idare ederdi. Her ne zaman bir peygamber ölürse, onun yerine bir başka peygamber geçerdi. Şüphesiz ki benden sonra peygamber yoktur...”⁵⁰

Allah Rasûlü, Hâtemü’l-Enbiyâdır. Kendisinden sonra nübüvvet kapısı kapanmıştır. Artık hiçbir kimse risâletle görevlendirilmeyecektir. Aksini iddia ile ortaya çıkanlar, ancak kerâmeti kendinden menkul sahtekârlardır. İşte bu hakikati Salih Baba, “benden sonra peygamber yoktur” anlamındaki *lâ nebiyye ba’dî* lafzını hadisten iktibas yoluyla aktarmıştır.

“Lâ nebiyye ba’dî” buyurdu Hâtemü’l-Mürselin

Oldı anın ayağı tozu âl ile tûtiyâ⁵¹

⁴⁴ Yıldırım, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, s. 163-164.

⁴⁵ Mehmet Özşenel, “İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler”, *Divan*, (1998/1), s. 171.; Bu tarz rivayetler ve sıhhat değerlendirmeleriyle ilgili olarak ise bkz. Yıldırım, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, s. 163-180.; Özşenel, “İlk Yaratılan Varlık”, s. 171-189.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 271-274, 277 vd.; Yıldırım, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, s. 163-180.

⁴⁷ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 50.

⁴⁸ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 50.

⁴⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 50.

⁵⁰ Müslim, *Sahîhu Müslim, Kitâbu’l-İmâre*, 44 (II/1451.); Müslim, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi Kitâbu’l-İmâre*, 44., c. VI, s. 40.

⁵¹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 51.

3.7. Men Aref:

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

"Kendini bilen Rabbini bilir."

Sözün, hadis olarak tasavvuf muhitlerinde meşhur olmasına rağmen, hadis tenkid kriterleri çerçevesinde muhakkik ve münekkid alimler tarafından *mevzû'ât* kitaplarında tenkid maksadıyla kaydedildiği müşahede edilmektedir.⁵²

Nefs sözlükte "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular"⁵³ gibi mânâlara gelmektedir. Daha ziyade insanoğlunun süflî yönünü ifadede kullanılmaktadır.

"Süfîler genellikle nefsin mahiyeti, birliği, cisim ve cevher, kadîm ve hâdis oluşu, evvel veya sonra yaratılışı gibi hususlardan çok, onun zaafı, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yollarıyla kötülüklerinden korunmanın çareleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durmuşlardır."⁵⁴

Tasavvufta insanın kendini tanınması önem arzeder. Nefsini bilmek Allah'ı tanımanın en sağlıklı yolu olarak kabul görür. İşte bu bağlamda "Nefsini bilen rabbini bilir" ifadesi çok sık kullanılır. "İbn Teymiyye, nefsindeki eksik ve olumsuz sıfatlara bakan insanın bunların tam ve kâmil olanlarının Hak Teâlâ'da mevcut olduğuna hükmederek Rabbini bileceğini söyler."⁵⁵

Salih Baba da *Divan*'ında bu lafzı on bir kez iktibas etmek suretiyle *men aref* sırrından nasipdâr olmayı niyaz eyler.

"**Men aref**" sırrına vakıf olmadım

Çok muhbire vardım haber almadım

Hergiz bundan eşed bir dert görmedim

Aslımdan bir haber veren yok bana⁵⁶

Olanlar "**men aref**" sırrına âgâh

Kamu bir noktada yeksân değil mi⁵⁷

3.8. Levlâke Levlâk:

لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْاَفْلاكَ

"Sen olmasaydın, sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım."⁵⁸

⁵² Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 237-238., no. 506.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/234., no. 2530.; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 326-332.

⁵³ Süleyman Uludağ, "Nefis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 526

⁵⁴ Uludağ, "Nefis", s. 527.

⁵⁵ Uludağ, "Nefis", s. 528.

⁵⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 52.

⁵⁷ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 267.

⁵⁸ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 288, no. 385.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/148., no. 2121.

Mutasavvıfların dillerinde ve eserlerinde asırlar boyu hem ontoloji hem de aşk bahsinde tedavülde bulunsa da, bu kelâma da mevzû hadisleri derleyen eserlerde yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili diğer rivayetlerin bütünü göz önünde bulundurulmak suretiyle, "mânâen sahih" olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁹

Tasavvuf düşüncesinde aşk kavramının ifade ettiği anlam dünyasını ve buna bağlı olarak sahip olduğu değeri, herhangi bir diğer kavramla kıyaslamak kâbil-i mümkün olmasa gerektir.

Hakikat-i Muhammediyye veya nûr-ı Muhammedî, "Allah'ın ezelî ilminde vardı ve varlık âlemine bütün varlıklardan önce gelerek onların var olmasına sebep olmuştu. Bu, ilahî aşkın timsâliydi. İşte bütün bu varlıklardan daha şerefli olarak bu nurdan yaratılan insan, maşuktur ve kendisine âşık olan Yüce Zât'a karşı durumuna layık bir yer almak veya yerine bu duruma layık bir görüntü vermek sorumluluğundadır."⁶⁰

Bil Şeriat emr ü nehyi bilmek imiş ey gönül
Hem tarikat râh-ı Hakk'a gelmek imiş ey gönül
Marifet Hak ile meşgul olmak imiş ey gönül
"Akl-ı küll" sensin gönül "**levlâk**" senin şânındadır
Her ne var âlâ vü esfel cümle dîvânındadır⁶¹

3.9. Mûtû Kable En Temûtû:

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا

"Ölmeden önce ölünüz!"

Tasavvuf düşüncesinde nefsi terbiye sadedinde, neredeyse ilgili bahsin omurgasını teşkil eden bu kelâm da hadis ilmi otoritelerince "hadis olmak itibariyle sâbit değildir" şeklinde hükme bağlanmıştır. Bununla beraber, mânâ cihetiyle hikmet ifade eden bir sûfî kelâmı olduğu da inkâr olunamaz.⁶²

Mutasavvıflar nezdinde ölüm, biri zorunlu (ıztırârî) diğeri de irâdî (mevt-i ihtiyârî) olmak üzere iki şekilde cereyan eder. Bâkîlik sacece Yüce yaratıcıya has olup, bütün mahlûkât fânîlikle muttasıftır. Dolayısıyla da insanoğlu ecel denilen vakte eriştiğinde biyolojik saati durmuş, ölüm denilen gerçeğe yüzyüze gelmiş demektir. "Nefsin hevâ ve hevesini, arzu ve tutkularını etkisiz hale getirme,

⁵⁹ Rifat Okudan, "Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediye", *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu Isparta 21 Nisan 2003 (Tebliğler)*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 175.; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 280-281.

⁶⁰ Okudan, "Hakikat-i Muhammediye", s. 167.

⁶¹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 112.

⁶² Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a*, s. 348, no. 539.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/260, no. 2668.; Kelâm ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 340-342.

denetim altında tutma ise⁶³ irâdî ölümdür ve "ölmeden önce ölmek" şeklinde tabir olunan kelâm ile de kastedilen işte budur. Hak âşıklarının gözünde ölüm, üzülmeye ve matem tutmaya değer bir hâdise değildir. Aksine sevinilmesi gereken bir ânı ifade eder. Zira onlar, "kendilerini Mevlâ'ya kavuşturan ölümü bir vuslat gibi görür ve ondan "dügün" diye bahsederler."⁶⁴ Bu vuslata, nefislerini riyazet vesair usullerle terbiye ederek ıztırâî ölüm gerçekleşmeden de ermeye can atarlar.

Nitekim Salih Baba da bu Hak âşıkları zümresinden biri olarak, bu şekildeki bir vuslatı niyaz makamında şöyle buyurur:

Hazret-i Pîrin yedinden mest edelden Salihâ

"Mûtu kable en temûtû" ile tebşir olmuşuz⁶⁵

Sırr-ı **"mûtu"** zümre-i âşıkların bayramıdır

Devlet-i mülk-ü bekâdır semti seyrânı adem⁶⁶

3.10. Utlubu'l-İlme mine'l-Mehdi ile'l-Lahd:

أَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ

"Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz."⁶⁷

Hiç şüphe yok ki, halk arasında oldukça meşhur olan bu söz, onlar tarafından salt ilmin önemini ifade maksadıyla kullanılmış olup, muhtevası itibarıyla itiraz da mümkün gözükmemektedir. Ne var ki, mutasavvıflar nezdinde ilimden kastedilen daha ziyade *ilm-i bâtın* olup, bu da Hak âşığını *marifetullah'a* erıştirmelidir. Mânâ itibarıyla hikmetâmiz bulunan söz, hadis olarak sâbit olmayıp, hadis rivayet ve tenkid ilkeleri cephesinden mevzû bulunmuştur.⁶⁸

"Utlubu'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd" durma sen

Birkaç esma bilmek ile Hakk'ı bildim sanma sen⁶⁹

3.11. el-Fakru Fahrî:

الْفَقْرُ فَخْرِي وَبِهِ أَفْتَحُرُ

"Fakirlik benim övüncümdür, ben onunla övünürüm."

⁶³ Uludağ, "Ölüm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 38.

⁶⁴ Uludağ, "Ölüm", s. 37.

⁶⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 131.

⁶⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 199.

⁶⁷ Abdulfettâh Ebû Gudde, *Kıymetü'z-Zemeni inde'l-Ulemâ*, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Onuncu Baskı, Beyrut, 2002, s. 30.

⁶⁸ Bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 378.; Mehmet Bilen, " Cami İmamlarının Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma", *İslâmiyât*, (Diyanet Özel Sayısı), c. IV, Sayı. I, Ankara, 2001, s. 79.

⁶⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 142.

Kelâmda mündemiç hikmetlere rağmen, hadis olmak itibariyle değerlendirilme imkânından uzaktır. Zira hadis ilmi otoriteleri rivayeti mevzû hadisler meyânında zikredeğelmışlerdir.⁷⁰

Fakr kelimesinin hem Arapça okunuşu hem de Türkçeye *fakirlik*, *yoksulluk* şeklinde tercüme edilişi, zihinlerde doğrudan bilegeldiğimiz *şeklî fakirliği* (el-fakru's-sûrî) akla getirmektedir. Ki buna göre de, dünyada fakir bir şekilde yaşam sürmek, mal-mülk edinmemek övülen bir hayat tarzı imiş gibi algı oluşabilir. Oysaki mezkûr kelâmda *fakr* ile böylesi bir anlam değil, "kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaması"⁷¹ yani *fakr-ı mânevî* kastedilmiştir.⁷² Zira kul, dünyalık her türlü zenginliğe nâil olabilir; ancak bunların hiçbirisinin sevgisi onun kalbinde yer ederek Allah'ı unutturacak, O'nun sevgisine gölge düşürecek raddeye ulaşmamalıdır. Esasen o, varlığa sahip iken, Mâlikü'l-Mülk olanın huzurunda kendisini *acz ve fakr* halinde görmesini bilebilecek edeple mücehhez olmalıdır.

Salih Baba da tasavvufî gelenek ve terbiye içerisinde, dünyaya ait varlıkların kalpte Hak sevgisini gölgelememesini, aksine kalpte sadece Cenâb-ı Hakk'ın aşk ile var olmasını ihtiyâr etmeyi salık vermektedir.

"Fakrî fahrî" demedi mi enbiyâ

"Fakri zillî" söyleyen merdâna bak ⁷³

"Fakrî fahrî" ihtiyar et sen sana gel ey gönül

Gel hakkı sen sende bul gitme yabane çâre ne⁷⁴

3.12. Beyne'l-Mâi ve't-Tîn:

كُنْتُ نَبِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ

"Henüz Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim."

Kelâmın hadis olarak tasavvufî eserlerde şöhretini bir kenara bırakırsak, hadis ilminin rivayet kriterleri cihetinden herhangi bir "asl"ının olmadığını söylemek durumundayız. Dolayısıyla asılsız olup, uydurma hadisler kategorisinde değerlendirilmiştir.⁷⁵

⁷⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 254, no. 320.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/80, no. 1833.

⁷¹ Ethem Cebecioğlu, "Fakr", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2009, s. 204.

⁷² Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 353.

⁷³ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 158.

⁷⁴ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 239.

⁷⁵ Kelâma dair tasavvuf ve hadis kaynaklarındaki değerlendirmeler için bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 274-276., 280.

Mezkûr kelâmı, yukarıda *ilk yaratılan varlık* bahsinde de geçtiği üzere, tasavufî düşüncede var olan Hakikat-i Muhammediyye anlayışının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Zira ilk olarak onun (a.s) nuru/ruhu yaratılmış ve ardından da diğer varlıkların ruhları ondan sudur etmiştir.⁷⁶ Nitekim Yusuf en-Nebhânî (ö. 1350/1931) mevcut anlayışı şöyle ifade eder: "Allah varlıkları yaratmak istediğinde, Muhammedî hakikati kendi nurundan yarattı. Sonra ulvî ve süflî ne kadar âlem varsa, o hakikatten ortaya çıkardı. Ona nübüvvetini bildirdi. Hadiste Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi, bu sırada Âdem ruh ile cesed arasındaydı."⁷⁷

Ki "**Beyne'l-ma-i ve't-tiyn**" iken Âdem
Saâdet kişveri hakan değil mi⁷⁸

3.13. Lî Ma'allah:

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ

"Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vakit vardır ki; o vakitte, bana ne Hakk'a yakın bir melek, ne de gönderilmiş bir nebî yaklaşabilir."

Herhangi bir hadis kitabında kayıtlı bulunmayan bu söz, daha ziyade zayıf ve metruk ravileri toplayan duafâ ve mevduât⁷⁹ eserlerinde yer almakta olup⁸⁰, bu bahiste şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Hz. Resûl ile Hz. Ebu Bekir sohbet ederken, yanlarında bulunan Hz. Ömer bazen konuşulanları anlamazdı. Yine böyle bir sohbetten sonra Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekr'e Resûlullah'ın bütün sırlarını anlayıp anlamadığını sorunca, Ebu Bekr-i Sıddîk şu hadisi rivayet etmişti: "*Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki; oraya ne nebîyy-i mürsel sığar, ne de melek-i mukarreb.*" İşte bu vakit Makâm-ı Muhammedî de denilen, ehadiyyet makamıdır. Kur'ân-ı Kerim'de bu makam, Mi'râc gecesi Hz. Peygamber'in Allah'a olan yakınlığının bildirildiği "*ev ednâ*" âyetiyle belirtilir. Bu yüzden "*lî ma'allâh*" hadisi na'tlarda "Sümme denâ fe-tedellâ, fe kâne kâbe kavseyn ev ednâ" âyetleriyle birlikte ele alınmıştır."⁸¹

"**Lî meallah**" dersini aşkın kitabından oku
Gir tecerrüd âlemine Hazret-i Îsâ gibi⁸²

⁷⁶ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 275.

⁷⁷ Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *el-Envârü'l-Muhammediyye mine'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 9.

⁷⁸ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 266.

⁷⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a*, s. 291-292., no. 392.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/156, no. 2157.

⁸⁰ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 260.

⁸¹ Emine Yeniterzi, *Dîvan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1993, s. 158.

⁸² Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. 271.

Sonuç

Nakşî-Hâlidî tarikatına intisap ile *aşk seferine* çıkan “ümmî, âşık ve sadık” Salih Baba, Pîri Şeyh Muhammed Sami Hazretleri’nin kerametinden bir zuhûrât ile *Divân’ı* inşâda başlar, tâ ki şeyhi *yeter* deyinmeye kadar.

Salih Baba’nın, *Divân’ında*, hemen hemen diğer dîvânlarda da olduğu üzere, tasavvuf âdâb ve erkânına dair muhtevayı şiir formuyla dile getirdiğini söyleyebiliriz. Mevcut muhteva, divan edebiyatının kaynakları kullanılarak zenginleştirilmiştir. Kur’an-ı Kerim başta olmak üzere Hadis-i Şerifler de bu kaynaklar arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Ancak her şair gibi o da, kimi zaman âyet ve hadislerden *iktibâs*, kimi zaman da *telmih* yoluyla yararlanmaktadır. O, on üç lafzî iktibası mükerrer olarak toplamda otuz defa kullanmıştır.

Eserde hadis olarak kullanılan sözler, geneli itibarıyla tasavvufî eserlerde *hadis* diye meşhur olmuş olmakla birlikte, hadis ilminin rivayet ve tenkid kriterleri dikkate alınarak yapılan tetkik ve tahkik neticesinde bu ilmin otoritelerince Hz. Peygamber’e nispeti mümkün olmayan, mevzû/uydurma hadisler cümlesinden sayılmıştır. Ne var ki, ilgili sözlerin durumları hükmen böyle olsa bile, hikmetâmiz bulunanları da yok değildir. Neticede söz Hz. Peygamber’e ait olmamakla beraber, “bir şahsa” aittir. Bunları belki bir sûfî, belki bir hikmet ehli yahut bir filozof söylemiş olsun fark etmez. Bu tarzda haberlerin/sözlerin *Dîvân’da* kullanılmasının elbette sebepleri çeşitlidir. Ancak bunlardan bir ikisini zikredersek, sebepleri öz olarak anlama imkânımız da olur kanaatindeyiz:

Salih Baba, çekirdekten bir hadisçi değildir. Ki bu sebeple, rivayetin sıhhati yahut Hz. Peygamber’e nispetinin sübûtu üzerinde tetkik ve tahkik ile amelde bulunabilmekten de uzaktır. Meselâ bununla irtibatlı olarak, tasavvuf geleneğinde var olan bir hadisin *keşfen* veya *rûya* yoluyla sahihliğinin tespiti, hadis usûlünde bir hadisin tashih yahut taz’îfi için kabul edilebilir bir ilke değildir.

İkinci sebep olarak ise, hüsn-i itimadî zikretmek lazımdır. Bundan, tasavvuf düşüncesi içerisinde kaleme alınmış eserlere ve bu bağlamda yolun büyüklerine sorgusuz güven duygusu kastedilmektedir.

Dîvân, yaklaşık bir buçuk asırdır Nakşî-Hâlidî kolunun sohbet ve zikir meclislerinde aşk ve muhabbete vesile olmak üzere hem şiir hem de gazel formuyla icra edilmektedir. Nitekim merhum Şeyh Seyyid Abdurrahim Reyhan Hazretleri’nin (1930-1998) mahdumu Şeyh Seyyid Hüseyin Avni Efendi kanalıyla kolun tasavvuf terbiye âdâb ve erkânı devam ettirilmekte olup, *Divân* da elden ve dilden düşürülmemektedir.

Kaynakça

- Abdulfettâh Ebû Gudde, *Kıymetü'z-Zemeni inde'l-Ulemâ*, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Onuncu Baskı, Beyrut, 2002.
- Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs ammâ İstehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1997.
- Albayrak, Nurettin, "Bir Tasavvuf Şairi Olarak Tüfekçizade Salih Baba", *Mavera Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl: 9, c. 9, Sayı: 109, (Ocak 1986), s. 8-10.
- Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbârî'l-Mevzû'a*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, el-Kütübü'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut, 1986.
- Bilen, Mehmet, "Cami İmamlarının Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma", *İslâmiyât, (Diyanet Özel Sayısı)*, c. IV, Sayı. I, Ankara, 2001, s. 73-88.
- Bilgin, Azmi, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 1, (1995), s. 61-82.
- Cebecioğlu, Ethem, "Fakr", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2009.
- Coşkun, Menderes, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
- Doğan, Ahmet, "Sâlih Baba", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 36-37.
- _____, *Sâlih Baba Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1988.
- Güler, Zülfi, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*, Malatya, 2006.
- Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, 2009.
- Kara, Ömer, *Dîvân Edebiyatının Dinî Kaynakları (Fuzûlî'nin Tevhid'i ve Neşâtî'nin Hilye-i Enbiyâ'sı)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2016.
- Keleş, Reyhan, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi, Birinci Baskı, İstanbul, 2016.
- Kuyumcu, Fehmi, *Salih Baba Divanı (Râbita-i Nakşi Hayalî)*, Gaye Matbaası, Ankara, 1979.
- Mâzenderânî, Mevlâ Muhammed Salih, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, thk. Seyyid Ali Âşûr, I-XII, İkinci Baskı, Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrut, 2008.
- Müslim, *Sahîhu Müslim* (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1992.
- _____, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, (trc. Mehmed Sofuoğlu), I-VIII, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *el-Envâru'l-Muhammediyye mine'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Okudan, Rifat, "Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediye", *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu Isparta 21*

- Nisan 2003 (Tebliğler)*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 165-178.
- Özşenel, Mehmet, "İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler", *Divan*, (1998/1), s. 171-189.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Dokuzuncu Baskı, İstanbul, 2002, s. 460.
- Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, el-Matbaatü'l-Cemâliyye, Birinci Baskı, Mısır, 1910.
- Uludağ, Süleyman, "Ölüm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 37-38.
- _____, "Nefis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 526-529.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları, Birinci Baskı, Konya, 2001.
- Uzun, Mustafa, "Telmîh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XL, İstanbul, 2011, s. 408-409.
- Yardım, Ali, *Mesnevî Hadîsleri (Tesbî ve Tahrîc)*, Damla Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yeniterzi, Emine, *Dîvan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1993.
- Yıldırım, Ahmet, "İlk Yaratılan Varlık Bağlamında Hadislerde Yaratılış Problemi", *Tabula Rasa*, Yıl. 3, Sayı. 8, (2003), s. 163-180.
- _____, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2000.
- Zerkeşi, *et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehra*, thk. Musta Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1986.